

ESKİ MERKEZİ PLANLI EKONOMİLERDE ÖZELLEŞTİRME : RUSYA ÖRNEĞİ

Hilmiye Yasemin ÖZUĞURLU

Üniversitesi

ABSTRACT

The central planned economies in which means of production were owned by the state has turned in to a process of capitalist transition since mids of the 1980s. This transition process observed in the central planned economies has also required the transformation of the properties. This transition has occured in the form of switch the properties from state-owned to private. Privatization programs employed within the frameworks of the structural transition policies, mandated by the IMF, have been origins of private capital accumulation in the related countries. In this study, privatization programs in the former central-planned economies, in the case of Russian experience, are analized.

Key words : Central planned economy, privatization, Russian economy, Russian privatization, transition economies, transition process,

GİRİŞ

Kapitalist üretim ilişkilerini tanımlayan üretim ve dolaşım araçlarında özel mülkiyetin varlığı, eski merkezi planlı ekonomilerde (geçiş dönemindeki ekonomiler) kapitalist üretim tarzının yerleştirilmesinde ve buna bağlı olarak yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesinde başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği kaynak dağılım mekanizması, esas olarak piyasa mekanizmasına dayanmaktadır. Üretim ve tüketim kararları, kar, fiyat, efektif talep gibi piyasa kategorilerine bağlı olarak piyasa mekanizması içinde alınır. Üretim araçlarında özel mülkiyetin olduğu kapitalist sistemde, üretimin asıl hedefi kar maksimizasyonudur. Kar maksimizasyonu hedefi, üretim aşamasında üretim maliyetlerinin düşürülmesini ve dolaşım aşamasında fiyat artışlarını gerektirir. Üretim maliyetlerini düşürmenin en etkili yolu ise yeni teknoloji kullanımı ile üretimin sürekli olarak genişletilmesidir. Üretimin genişletilmesi, her seferinde daha fazla sermayeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla kapitalist sistemde üretim faaliyeti sonucunda oluşan ekonomik artığın , üretim sürecinde sermaye sahibi tarafından artık değer biçiminde mülk edinilerek tekrar sermayeye dönüştürülmesi kapitalist sermaye birikiminin bir gereğidir. Kapitalist sermaye birikiminin özel mülkiyete dayanması, üretim araçları mülkiyetine sahip sermaye sınıfı ile üretim araçları mülkiyetinden yoksun, ücret geliri ile geçinen sınıfın varlığını ortaya koymaktadır. Başka

bir anlatımla kapitalist sistem, mülkiyet ilişkilerine bağlı olarak sınıflı bir sosyo-ekonomik yapıyı tanımlamaktadır.

1980'li yılların ortalarından başlayarak sistem dönüşümü yaşamış eski merkezi planlı ekonomiler, dönüşüm öncesinde kapitalist üretim ilişkilerinden farklı bir sosyo-ekonomik yapılanmaya sahiptir. Buna göre eski yapıda kaynak dağılım mekanizması merkezi planlamaya dayanmaktadır. Üretim, toplumsal ihtiyaçların en üst düzeyde karşılanması hedefine dönük olarak merkezi olarak planlanmaktadır. Üretim araçlarında, devlet mülkiyeti ve kooperatif mülkiyeti şeklindeki kolektif mülkiyet biçimleri sözkonusudur. Fiyatların ve ücretlerin merkezi olarak belirlenmesi, üretim ve tüketim kararlarını etkileyerek kaynak dağılım mekanizmasını belirleme özelliklerini yani piyasa kategorisi görme işlevini ortadan kaldırmıştır. Tam istihdama dayalı bir üretim yapısının olması, emek piyasasının oluşumunu engellemiştir.

Kapitalist dönüşümün başladığı 1985'ten itibaren merkezi planlı ekonomilerin sosyo-ekonomik yapısı yerini, kapitalist sisteme özgü biçimlere bırakmıştır. Kapitalist ekonomiyi yerleştirmek, üretim ve dolaşım süreçlerine ilişkin kararların, piyasa göstergelerine göre belirlenmesini ifade etmektedir. Bunun anlamı ise, önceki yapıda merkezi planlama mekanizması tarafından belirlenen süreçlerin piyasa mekanizmasına bırakılmasıdır. Böylece piyasa mekanizmasının özelliği gereği üretimin amacı, bireysel fayda ve kar maksimizasyonuna kaymaktadır. Üretimin amacındaki değişim, bütün ekonomik ve sosyal yapının dönüşümünü gerektirmektedir. Bu çerçevede kapitalist üretim ilişkilerinin yerleştirilmesi için üretim ve dolaşım araçları piyasalarının oluşturulması gerekmektedir. Söz konusu piyasaların gerçekleşme koşulu ise üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin oluşturulmasıdır. Mülkiyet dönüşümü özelleştirme programları ile gerçekleştirilmiştir.

Eski merkezi planlı ekonomilerde kapitalist dönüşümü gerçekleştirmek üzere uygulamaya konulan özelleştirme programları, aynı zamanda kapitalist sisteme özgü sınıfsal yapıların oluşturulmasının da bir aracıdır. Eski yapıdan farklı olarak, mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü ile birlikte üretim araçları mülkiyetine sahip sınıfın karşısında, üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun ve toplumsal üretimden ancak ücretleri kadar pay alan, emek geliri ile geçinen bir sınıf oluşmaktadır. Dolayısıyla eski merkezi planlı ekonomiler açısından özelleştirme programları, sadece mülkiyetin hukuksal dönüşümünü kapsayan teknik bir süreci değil, mülkiyet ilişkilerindeki dönüşümle birlikte oluşan kapitalizme özgü sınıfsal ilişkileri yerleştirmeyi de kapsayan sosyo-ekonomik yapıdaki bir değişimi ifade etmektedir.

Bu çalışmada kapitalist dönüşüm süreciyle birlikte eski merkezi planlı ekonomilerde uygulanan özelleştirme programları, Rusya örneği çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır. Böylece özelleştirme sürecinin, kapitalizme özgü sınıfsal ilişkileri tanımlayan sosyo-ekonomik yapıyı oluşturma biçimi ve özel sermaye birikiminin kaynakları belirlenmeye çalışılacaktır. Bu amaçla birinci bölüm, mülkiyet ilişkilerinin dönüşümünde temel olan özelleştirme politikalarının kuramsal çerçevesini çizmektedir. Bu kuramsal çerçeve temelinde gerek kapitalist sistem içinde gerekse eski merkezi planlı ekonomilerde özelleştirme sürecinin anlamını belirlemek, Rusya'da yaşanan özelleştirme sürecini değerlendirmek açısından önem taşımaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Rusya'daki özelleştirme yöntemleri ve bunların ekonomi üzerindeki etkileri incelenmektedir.

1-Merkezi Planlı Ekonomilerde Gerçekleştirilen Mülkiyet Dönüşümünün Kuramsal Çerçevesi

Kapitalist ekonomiler için de sürekli tartışılan özelleştirme politikaları, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılmasına dönük olarak kamu mülkiyetinin kapsamının daraltılmasını, kamusal niteliği olan hizmetlerin özel sektör tarafından sunumunu, kamunun ekonomiyi düzenleme işlevinin azaltılmasını sağlayan bir politika aracı olarak kullanılmaktadır. Kapitalist dönüşüm sürecini yaşayan eski merkezi planlı ekonomiler açısından ise özelleştirme, devletin

ekonomideki ağırlığının azaltılmasından öte, kapitalist sisteme özgü devlet-ekonomi ilişkisinin oluşturulmasının önemli bir aracı olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla kapitalist dönüşüm sürecini yaşayan eski merkezi planlı ekonomilerde uygulanan özelleştirme politikaları , kapitalist sistemdeki devlet-ekonomi ilişkisini, kapitalist devletin işlevleri çerçevesinde açıklayan kuramsal yaklaşımlar etrafında ele alınabilir.

Bu konudaki kuramsal tartışmalar genel olarak liberal, müdahaleci/keynesyen ve marxist yaklaşımlar etrafında incelenebilir. Liberal yaklaşım, ekonomik ve toplumsal yaşamı düzenleyen temel mekanizmanın piyasa mekanizması olduğu noktasından hareketle, üretimin piyasa mekanizmasına uygun biçimde özel mülkiyet çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece bireysel faydasını ve karını maksimize etme yönünde hareket eden bireyler tarafından alınan kararlar sonucunda piyasanın en iyi kaynak dağılımını sağlayacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla liberal görüşte devlet, geleneksel kamu hizmetlerini yerine getirmek dışında herhangi bir faaliyette bulunmamalıdır. Buna göre, piyasa mekanizması içinde seçme özgürlüğüne sahip bireylerden oluşan bir toplumda devlet, mülkiyet haklarının korunmasına, rekabetçi piyasanın sürdürülmesine, hukuk ve düzenin korunmasına, savunma hizmetlerinin sağlanmasına ilişkin görevler üstlenmelidir. Liberal yaklaşıma göre, fiyat ve kar mekanizması verimliliğin garantisidir. Dolayısıyla herhangi bir alanda faaliyet gösteren bir devlet işletmesi verimsizdir, çünkü maliyetlerin belirlenmesi ve verimlilik kriterlerinin piyasa göstergelerine dayanmaması gereksiz kamu harcamalarına ve siyasi etkinsizliklere yol açar¹. Bu çerçevede liberal yaklaşım, devletin büyümesini uygulanan refah politikalarına bağlamakta ve bu politikaların politik çıkar gruplarının baskılarına neden olduğunu belirlemektedir.

Toplumdaki her çıkar grubu kendi faydasını maksimize etmek üzere hareket eder. Politikacılar seçim kazanma kaygısı ile seçmenlerinin taleplerini yerine getirmek üzere kamu kaynaklarını kullanırlar, bürokratlar ise ücretlerini arttırma eğilimi taşırlar. Liberal yaklaşıma göre bütün bu eğilimler, devletin daha önce ifade edilen asli fonksiyonlarının dışında büyümesine neden olur.² Sonuç olarak liberal yaklaşım, özelleştirme politikalarını devletin asli fonksiyonlarına geri dönmesi için temel bir araç olarak görmektedir.

Müdahaleci / keynesyen yaklaşım, bireyin esas olarak kendi çıkarları peşinde koştuğunu kabul etmekte ancak, bireyin çıkarlarının yoğun bir şekilde sosyal süreçlerin etkisinde olduğunu belirlemektedir. Diğer bir ifade ile, kişi aslında seçmekte özgür değildir ve piyasa mekanizması da bireyin rasyonel seçimini gerçekleştireceği bilgi akımının oluşmasında yetersiz kalmaktadır. Dolayısıyla üretim ve tüketim kararları alan bireylerin rasyonel davranabilmelerini sağlamak üzere devletin, piyasa aksaklıklarını gidermek ve kamusal mal üretimini gerçekleştirmek için piyasaya müdahale etmesi gerekmektedir. Böylece devletin rolü ve işlevi yaygın ve destekleyici nitelik taşımaktadır. Devletin ekonomiye müdahalesi sosyal faydanın artmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım, liberal yaklaşımın benimsediği gibi devleti, siyasi olarak bağımsız bir yapı olarak değerlendirmekte ve toplumdaki ekonomik güçten ayrılmış bir otorite olarak görmektedir. Daha açık bir ifade ile müdahaleci yaklaşım, devleti ekonomik güçten bağımsız olarak sosyal faydayı arttırmak üzere piyasanın işleyişine müdahale eden bir mekanizma olarak görmektedir.³ Bu noktada devletin büyümesinin gerekçesi, nüfus artışına bağlı olarak kentleşmenin artmasının kamu hizmetlerine olan ihtiyacı arttırması, teknolojik gelişmelerin artmasına bağlı olarak kamu yatırım harcamalarının artması, dışsallıklar, doğal tekeller gibi piyasa aksaklıklarının giderilerek kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması ve sosyal gruplar arasındaki gelir dağılımı

¹T. Caslin., ‘ Devlet ve Ekonomi’ *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, der : Kemali Saybaşıllı, (İstanbul , Bağlam Yayınları,1993) , s:293-294

² H.Feigenbaum ve H.Jeffrey, ‘ Privatization and Political Theory’ *Journal of International Affairs*, vol:50, Winter, 1997, s. 345.

³ Caslin , ‘ Devlet...’, s : 296-297.

dengelessnessini gidermek üzere sosyal refah harcamalarının artması olarak belirlenmektedir⁴. Bu çerçevede müdahaleci yaklaşımın, piyasaya müdahale gerekçelerini gerçekleştirmek üzere kamu işletmelerinin faaliyetini ve kamu düzenlemelerini gerekli gördüğü söylenebilir.

Son olarak marksist yaklaşım, kapitalist sistem içinde devletin işlevini diğer iki yaklaşımdan farklı biçimde ele almaktadır. Marksist yaklaşımda devlet müdahalesi sermaye birikimi ile ilişkilendirilmiştir. Buna göre kapitalist sistemde devletin temel işlevi, kapitalist üretimin genel koşullarını sağlamaktır. Bilindiği gibi kapitalist üretim, özel mülkiyete ve rekabete dayalı bir üretim biçimidir. Kapitalist sistemin bu temel özelliği, kapitalist devletin tek bir sermaye grubunun çıkarlarını temsil etmesinin ötesinde, bütün olarak sermaye sınıfının kolektif çıkarlarını temsil ettiğini ifade etmektedir. Başka bir anlatımla, kapitalist devletin temel işlevi, kapitalist üretim tarzının yeniden üretimini sağlamaktır. Bu amaçla zaman zaman sermaye sınıfının kısa dönemli çıkarları aleyhine ve/veya çalışan sınıflar aleyhine ekonomiye müdahale etmektedir⁵. Bu müdahalenin biçimi ve boyutu, kapitalist sermaye birikimi koşulları tarafından belirlenmektedir. Kapitalist üretimin amacı kar maksimizasyonu olduğundan, kapitalist sistemde firmalar piyasada kalabilmek için birim maliyetlerini düşürmek zorundadır ve teknolojik ilerleme bunu sağlamaktadır. Böylece birikim, yatırım ve sermaye araçlarına yeniden yatırım yapmak kapitalist sistemin varlığını sürdürmesinin bir gereğidir. Sermaye birikim süreci, sermayenin yoğunlaşması ve merkezileşmesine bağlı olarak küçük firmaların yerini, giderek büyük işletmelere bırakmasına neden olur. Dolayısıyla sermaye birikimi bir yandan kitlesel üretime ve artan tüketim olanaklarına yol açarken, diğer taraftan kar oranlarının düşme eğilimi içine girmesiyle kapitalizmin dönemsel krizlerinin de nedenini oluşturmaktadır. Bu koşullarda sermaye birikimi sürecinin kendisi kapitalizmin devamlılığını çelişik biçimde tehdit etmektedir.

Marksist yaklaşımda devlet müdahalesinin önemi bu noktada ortaya çıkmaktadır. Marksist yaklaşıma göre, tarihsel koşullar içinde devletin müdahalesi farklı biçimler almakla birlikte, kapitalist sermaye birikiminin devamını sağlamak için devletin ekonomiye müdahalesi bir zorunluluktur. Devlet, sanayi politikaları, finansman ve satınalma, piyasadaki kapitalist şirketlerin ürettikleri mallara karşı talebin devamlılığını sağlamak şeklinde ekonomiye müdahale ederek sermaye birikiminin önündeki engelleri ortadan kaldırmaktadır⁶. Aynı biçimde, özel sermaye birikimi belirli bir eşiği aştığında ve kar oranları düşmeye başladığında özelleştirme gündeme gelir ve devlet sektörünün ağırlığı aşama aşama azalır⁷. Bu çerçevede sermaye birikimi sürecinin tarihsel gelişimine bağlı olarak, özelleştirme programlarının, birikimin önündeki engelleri kaldırmanın bir aracı olduğu söylenebilir. Sonuç olarak marksist yaklaşıma göre devlet, kapitalizmin yeniden yapılanmasına olanak sağlamaktadır

Özelleştirme uygulama ve tartışmalarında, özelleştirme politikalarının, çoğunlukla devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması gerektiğini savunan liberal yaklaşıma dayandırıldığı görülmektedir. Özelleştirme politikaları, gerek kapitalist ekonomilerin gerekse kapitalist dönüşümü yaşayan eski merkezi planlı ekonomilerin gündemine yaklaşık olarak aynı dönemde girmiştir. Kapitalist ekonomilerin 1970'lerden itibaren yaşadıkları ekonomik kriz kapitalist sermaye birikiminin yeni bir sürece girmesine neden olmuştur. Bu çerçevede gerek reel sektörde gerekse finansal sektörde uluslararasılaşma eğiliminin artmasıyla birlikte ekonomik-sosyal mekanizmaların düzenlenmesi konusundaki kuramsal çerçeve neo-liberalizme yönelmiştir. Neo-liberal yaklaşım, 1980'lerin başında İngiltere ve ABD gibi gelişmiş kapitalist ekonomilerde uygulama alanı bulmuş ve aynı dönemde eski merkezi planlı ekonomilerdeki çözülme süreciyle birlikte güç kazanmıştır. Başka bir anlatımla, neo-liberal yaklaşım, devlete karşı bireyi öne

⁴ Feigenbaum ve Jeffrey, 'Privatization...' , s. 344

⁵ E. Mandel, *Marksizme Giriş*, (İstanbul : Yazın yayıncılık, 1999), ss. 29-37.

⁶ Caslin, 'Devlet...' , ss. 304-308

⁷ E. Mandel, *İktidar ve Para : Bürokrasinin Marksist Bir Analizi*, (İstanbul : Yazın yayıncılık, 1992), s.226.

çıkarak aslında özel sektöre her alanda öncelik tanınmasının kuramsal dayanağını oluşturmuştur. Buna göre, mal ve sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması için korumacı politikarlardan vazgeçilmesi, devlet düzenleyiciliğine ve girişimciliğine son verilmesi, mevcut kamu işletmelerinin hızla özelleştirilmesi temel politikalar olmuştur. Neo-liberal anlayış çerçevesinde özelleştirme, kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin yanı sıra kamu hizmetlerinin de özelleştirilmesini kapsamaktadır. Sosyal güvenlik harcamalarının azaltılması, toplumsal mal ve hizmet üretiminin özel sektöre bırakılması bu döneme damgasını vuran neo-liberal içerikli uygulamalardır.⁸

Özelleştirme politikalarının gerek kapitalist sistem içinde gerekse eski merkezi planlı ekonomilerde uygulanmasının ortaya çıkardığı etkiler ve sonuçlar özelleştirme boyutlarıyla ilişkili olarak değerlendirilebilir. Özelleştirme politikalarının ekonomik, ideolojik ve pragmatik boyutları özelleştirme sürecinin etki ve sonuçlarını belirlemek açısından önem taşımaktadır.

Özelleştirme ekonomik boyutu, toplumsal yapının piyasa mekanizmasının kurallarına göre dönüşümünün ve/veya yeniden düzenlenmesinin gerekçesini oluşturmaktadır. Bu çerçevede özelleştirme ekonomik boyutu, kamu işletmelerinin verimli olmadığı, kamusal üretimin de kar, ücret, faiz gibi piyasa göstergelerinde oluşturduğu sapmalar nedeniyle, kaynak dağılımını bozduğu ve verimlilik kayıplarına yol açtığı şeklinde ifade edilmektedir. Dolayısıyla özelleştirme, firma düzeyinde üretkenliği arttıracığı ve böylece makro ekonomik düzeyde de üretkenliğin artacağı savunulmaktadır. Kamu tekellerinin ortadan kaldırılmasıyla rekabet ortamının oluşacağı ve piyasa fiyatlarının yönlendirdiği optimum kaynak dağılımının gerçekleşeceği iddiası, ekonomik boyutu ifade eden temel hareket noktasıdır. Özelleştirme ile devlet, kamu işletmelerini finanse etmekten kurtulacak, dolayısıyla kamunun finansal kaynakları kullanımının neden olduğu dışlama etkisi ortadan kalkacaktır. Buna ek olarak özelleştirme ile sermaye piyasasının gelişeceği ve sermayenin tabana yayılmasının sağlanacağı ve bu yolla gelir bölüşümündeki eşitsizliklerin giderileceği savunulmaktadır. Ayrıca, pay sahibi olan küçük tasarruf sahipleri işletmelerin verimliliğini denetleyebilecektir. Son olarak işletmelerin siyasi vesayetten kurtularak özerk bir yapıya kavuşmalarının özelleştirme ile mümkün olacağı ifade edilmektedir. Bütün bunların sonucu olarak, özelleştirme ekonomik etkinliği sağlayan ve arttıran bir politika aracı olduğu belirtilmektedir.⁹

Özelleştirme politikalarının ideolojik boyutu, ekonomik boyutu ile yakından ilişkilidir. Özelleştirme ideolojik ya da sistem dönüşümünü içeren boyutu, toplumun uzun dönemli dönüşümünü gerçekleştirme için ifade etmektedir. Özelleştirme politikaları, İngiltere ya da eski merkezi planlı ekonomilerde olduğu gibi mülkiyet ilişkilerinin değişimi yoluyla ekonomik ve sosyal yapının değişimine yol açmaktadır. İngiltere gibi gelişmiş kapitalist ekonomilerde ve gelişmekte olan kapitalist ekonomilerde uygulanan özelleştirme politikaları, ekonomi içinde piyasa mekanizmasının payının artırılması amacıyla hizmet ederek, üretim araçları mülkiyetinin özel sektör lehine yeniden dağılımını gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanılmaktadır. Böylece özelleştirme, ekonomik ve sosyal yapının piyasa mekanizmasının belirlediği kurallar çerçevesinde yeniden düzenlenmesini sağlayarak, refah devleti uygulamalarını yayıflatmakta ve sınıflar arasındaki çelişkileri arttırmaktadır. Eski merkezi planlı ekonomilerdeki özelleştirme uygulamaları ise sistem dönüşümüne bağlı olarak, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan ve üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olan, iki farklı sosyal sınıfın oluşumunu gerçekleştirmektedir.¹⁰ Böylece söz konusu ülkelerde uygulanan özelleştirme politikaları, var olan

⁸ S. Sönmez, ' Küreselleşme Söylemi ve Politikalarında Özelleştirmeye Verilen İşlev: İdeolojik, Ekonomik ve Mali Boyutlar', *Dünyada ve Türkiye'de Kamu Girişimciliğinin Geçmiş Bugünü ve Geleceği Sempozyumu*, 6-8 Ekim 1997 (İstanbul : TMMOB , 1997) , ss. 97-98

⁹ Sönmez , ' Küreselleşme Söylemi...' , s. 100

¹⁰ Feigenbaum ve Jeffery, ' Privatization...' , s . 341

ekonomik ve sosyal yapının yeniden düzenlenmesinden çok, bu yapıyı tümüyle değiştirme işlevini görmektedir.

Özelleştirmenin üçüncü boyutu, pragmatik boyuttur. Pragmatik açıdan özelleştirme, kısa dönemli politik amaçların gerçekleştirilmesinin bir yolu olarak görülmektedir. Bu anlamda özelleştirme, neo-liberal politikaların seçim stratejileri içinde kullanıldığının bir göstergesidir. Bu boyutu ile özelleştirme politikasının seçim stratejileri içinde liberal partiler ile sosyalist partiler arasındaki ayrımı temsil ettiği görülmektedir. Ayrıca ekonomik boyutla ilişkili biçimde, özelleştirmeden elde edilen gelirlerin kamu açıklarının kapatılmasında bir finansman kaynağı olarak kullanılması da özelleştirmenin pragmatik boyutunu oluşturmaktadır¹¹.

Özelleştirme programlarının öncelikle gelişmiş ekonomilerde ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birisi, bu ülkelerin özel sermaye birikimlerinin miktar ve nitelik olarak kendi ulusal ekonomilerinin düzenli biçimde işlenmesini sağlamaya yeterli düzeye ulaşmış olmasıdır. Özel sermaye birikiminin ilk aşamalarında özellikle alt yapı yatırımlarının kamu iktisadi teşebbüsleri (KİT) tarafından yapılmasına gereksinim duyulurken, sonraki yıllarda ulaşılan birikim düzeyinde KİT'lere gereksinim duyulmamaktadır. Gelişmiş ülkelerde devletin girişimciliğine gerek duyulmamasının bir nedeni de, özel sermayenin büyük bir birikim elde etmiş olmasının yanında, KİT'ler dışında başka kaynak aktarım mekanizmalarından yararlanma olanağına kavuşmuş olmasıdır.¹² Bu durum eski merkezi planlı ekonomilerin, kapitalist dönüşüm sürecinde özel sermayenin oluşumu konusunda uygulamaları gereken politikaların belirlenmesi açısından oldukça önemli ipuçları sunmaktadır. Buna göre, kapitalist dönüşüm sürecinde özel sermaye birikiminin oluşumu için devlet girişimciliğine ve düzenleyiciliğine gereksinim olduğu sonucuna varılmaktadır. Çünkü bu ülkelerde alt yapı yatırımları var olsa da, özel sermaye birikimini gerçekleştirmek üzere devlet işletmelerinin varlığını sürdürmesine ve kaynak aktarım mekanizmalarının da kullanılmasına gereksinim duyulmaktadır. Bunun temel nedeni ise eski merkezi planlı ekonomilerde üretimin büyük ölçekli işletmelerde gerçekleştiriliyor olması ve bu işletmelerin özelleştirilmesi için gerekli finansal birikimin sağlanmasındaki güçlüklerdir. Buna ek olarak büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi rekabetçi piyasa ve etkinlik yaklaşımına ters düşmekte ve özel tekellerin ortaya çıkması riskini taşımaktadır. Bu nedenle, kapitalist dönüşüm sürecindeki ülkelerde özelleştirme yoluyla piyasada rekabetin sağlanması ve kaynak dağılımında etkinliğin gerçekleştirilmesi kolay olmamaktadır.

Öte yandan firma düzeyinde verimlilik artışının mülkiyet biçimiyle ilişkilendirilmesinin ideolojik bir içerik taşıdığı belirtilmelidir. Çünkü bir işletmenin mülkiyet biçimi, onun verimli olması ile doğrudan ilintili bir konu değildir. Bilindiği gibi kapitalist sistemde firmaları verimlilik artışına iten temel unsur, piyasaların rekabetçi yapısıdır. Rekabetçi piyasalar oluşturabilmek için özel sermayenin kıt olduğu ülkelerde devlet işletmeciliği önemli, hatta kaçınılmaz olabilir. Özelleştirmenin, tekelleşme derecesini arttırması ölçüsünde tüketicilerin daha yüksek fiyatlarla karşı karşıya kalmaları ve toplam üretim aynı kalmak koşuluyla, kar payının artması, buna karşın emeğin ve kamunun payı küçülmesi kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca tekelleşme derecesindeki artışın yol açacağı yüksek fiyatlar, toplumsal üretimden tüketime giden payın giderek azalmasına neden olacaktır¹³. Bu süreç kapitalizmin dönemsel olarak içine girdiği birikim krizini güçlendirici bir etki yaratmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta, merkezi planlamadan kapitalizme dönüşümün en önemli ögesi olan özelleştirmenin kapitalist sistemde yapılan özelleştirmeden

¹¹ Feigenbaum ve Jeffrey, 'Privatization...', s. 341 – Sönmez, 'Küreselleşme söylemi...', s. 100

¹² M. Duran, 'Özelleştirmenin Toplumsal ve Ekonomik Boyutları', *Dünyada ve Türkiye'de Yaşanan Özelleştirme*, ed: Ergin Arıoğlu, (Ankara: Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, 1994), ss. 82-83

¹³ İ. Önder, 'Özelleştirmeye Genel Yaklaşım', *Dünyada ve Türkiye'de Yaşanan Özelleştirme*, ed: Ergin Arıoğlu, (Ankara: Türkiye Maden İşçileri Sendikası Yayını, 1994), ss. 39-40

farklı anlam taşımaktadır. Buna göre, kapitalist sistemde özelleştirme, mevcut üretim ilişkileri çerçevesinde özel sektöre kaynak aktarımı anlamına gelmektedir. Özel sermaye birikiminde kar oranlarının düşme eğilimine bağlı olarak oluşan kriz eğilimini hafifletme ve/veya ortadan kaldırma yöntemi olarak kapitalist ekonomilerde özelleştirme kullanılır. Ancak merkezi planlamadan kapitalizme dönüşüm sürecinde özelleştirme, gerçek anlamda bir mülkiyet dönüşümünü ve sınıfsal ilişkilerin belirginleşmesini ifade etmektedir. Daha açık bir ifade ile, kapitalist ekonomilerde özelleştirme ile özel sektör lehine kaynakların yeniden dağılımı gerçekleşirken, dönüşüm süreci yaşayan eski merkezi planlı ekonomilerde özelleştirme, kaynak dağılımının merkezi planlama mekanizmasından piyasa mekanizmasına bırakılmasının, yani kapitalist sisteme özgü biçim almasının bir yöntemi olarak değerlendirilebilir. Bu durum sözkonusu ülkeler açısından üretimin amacındaki değişimi de ifade etmektedir. Özelleştirme politikaları ile üretimin amacı, toplumsal ihtiyaçların mümkün olan en üst düzeyde karşılanmasını sağlama amacından, bireysel fayda ve kârın maksimize edilmesini sağlama amacına doğru yönelmiştir.

Üretimin amacındaki değişime bağlı olarak özelleştirme, özel sermayenin oluşması için uygun bir ortamın yaratılmasının yanı sıra, ülkenin toplam varlıkları ve ulusal üretimi içinde özel sektörün payının artırılması olarak anlaşılmalıdır. Bu çerçevede özelleştirme uygulamaları, var olan devlet işletmelerinin özel mülkiyete devri, kamu sektöründe yaratılan finansal akımların özel sektöre yönlendirilmesi yani devlet sermayesinin azaltılması, yeni özel işletmelerin kurulması biçiminde gerçekleştirilebilir.¹⁴ Bunun yanı sıra merkezi planlı ekonomilerde devlet işletmeleri mülkiyetin yasal devri olmaksızın da özelleştirilebilmektedir. Büyük devlet işletmelerinin piyasa mekanizması içinde ve rekabete dayalı olarak faaliyet göstermesi eski merkezi planlı ekonomilerde özelleştirme uygulamaları için önerilen bir yöntemdir. Ayrıca bir kolektif mülkiyet biçimi olan kooperatiflerin faaliyetlerinin piyasa mekanizmasına uygun biçimde düzenlenmesi de bir çeşit özelleştirmedir.¹⁵

Sonuç olarak , özelleştirme politikalarının ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri, ekonomik yapıları, işletmelerin ve sektörlerin gelişmişlik düzeyleri, kullanılan teknoloji düzeyi gibi verilere bağlı olarak, gelişmiş ülkelerde, az gelişmiş ülkelerde ve eski merkezi planlı ekonomilerde farklı etkileri olduğu söylenebilir .

2- Rusya'da Özelleştirme Programları ve Ekonomi Üzerindeki Etkileri

Rusya'da dönüşüm sürecinin başlamasıyla birlikte en çok tartışılan konu , mülkiyet ilişkilerinin dönüşüm yöntemi olmuştur. Bu bağlamda uygulanan özelleştirme yöntemi , yeni yapılanmada sermaye birikimi kaynaklarının ve ulusal sermaye sınıfının oluşum biçimini de belirlemektedir. Başka bir anlatımla, sermaye sahibi sınıfın sahip olduğu birikim kaynakları , kapitalist üretim ilişkilerinin nasıl yerleştirildiğinin bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Bu yönü ile Rusya'da özelleştirme, üretim araçlarının özel mülkiyete devrini içeren salt teknik bir süreç olmayıp, perestroika (yeniden yapılanma) sürecinde işletme özerkliğinin artmasına bağlı olarak gayri resmi biçimde oluşturulan özel sermaye birikiminin resmi bir biçim almasını sağlayarak, kapitalizme özgü sınıfsal ilişkilerin kurulması anlamına gelmektedir. Rusya'da ve sistem dönüşümü yaşayan diğer ülkelerde özelleştirme, toplumun, üretim araçlarının mülkiyetine sahip sermaye sınıfı ile üretim araçları mülkiyetinden yoksun emekçi sınıf olarak ayrışmasının en önemli aracı olmuştur. Bu bakımdan, eski merkezi planlı ekonomilerde özelleştirmenin temel amacının kapitalist bir sınıf yaratmak olduğu söylenebilir.

¹⁴ S. Glinkina , ' Distributional Impact of Privatization in Russia' (Erişim adresi: [www.cgdev.org/ events/ privatization / Glinkina-Russia – paper.pdf](http://www.cgdev.org/events/privatization/Glinkina-Russia-paper.pdf), 2003), Erişim tarihi: 12-03-2004.

¹⁵ M. Lavigne, *The Economics of Transition : From Socialist Economy to Market Economy*, 2'nd edition , (New York: Macmillan Press, 1999) , ss. 162-164.

Rusya’da mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü temel olarak üç aşamada incelenebilir: 1987-1991 döneminde devlet işletmelerinin mali özerkliğinin artışına bağlı olarak ticari sermayenin geliştiği , spontan özelleştirme (spontaneous privatization process) süreci olarak adlandırılan dönem, mülkiyet ilişkilerinin dönüşümünde ilk adımı oluşturmaktadır. Perestroikanın başlangıç yıllarını oluşturan bu dönemde, işletme özerkliğinin artmasına bağlı olarak kaynak dağılım mekanizması giderek merkezi planlamadan uzaklaşmıştır. Dolayısıyla bu dönemde devlet işletmelerinin mali özerkliğinin artması , merkezi planlamaya dayalı üretim ilişkilerinin gayri resmi olarak piyasa ilişkilerine doğru kaymasına neden olmuştur. Bu süreç, özel parasal sermayenin birikimi olarak değerlendirilebilir. 1992-1994 dönemi , Rusya’nın neo-liberal politikalar eşliğinde kapitalist sistemle entegrasyonunun başladığı dönemi tanımlamaktadır. 1992 programında yer alan önlemler çerçevesinde bu dönemde blok özelleştirmeler ile mülkiyet ilişkilerinin dönüşümü gerçekleştirilmiştir. Blok özelleştirmeler sonrasında mülkiyetin yeniden dağılımı üçüncü aşamayı oluşturmaktadır. Bu aşamada ; blok satış paylarının ikincil piyasalarda eski yönetici grup, parti eliti ve organize suç örgütleri tarafından , yatırım kurumları, bankalar ve elinde özelleştirme kuponları bulunan çalışanlardan satın alınmasıyla mülkiyetin yeniden dağılımı gerçekleşmiştir.¹⁶

Rusya’da 1985 yılında perestroika ile başlayan süreç, devlet mülkiyetinin fiili olarak tasfiyesinin başladığı dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde devlet mülkiyeti temelde korunmakla birlikte, küçük bireysel mülkiyetin ve kooperatif mülkiyetinin genişletilmesine izin verilmiştir. Kooperatif işletmelerinde işçilerin, doğrudan halka satmak üzere mal ve hizmet üretmesine belirli ölçülerde izin verilmiştir. Bu dönemde kooperatifler , lokanta , tamir işletmeleri , perakende satış mağazası , toptan ticaret şirketi , banka yada küçük çaplı tüketim malları üretim işletmeleri çalıştırabilmişlerdir. Böylece devlet mülkiyetinden ayrı biçimde , piyasa mekanizması ile görece olarak uyumlu , ticari ilişkileri kolaylaştıran kollektif mülkiyet biçimlerine ve bireysel mülkiyete doğru bir yönelim gerçekleşmiş olmaktadır. Kooperatif biçiminde örgütlenmiş üretim yapısının genişlemesi , zamanla kooperatiflerin kapitalist bir firma gibi faaliyet göstermeleri sonucunu doğurmuştur. Özellikle ticaret ve finansman alanında faaliyet gösteren kooperatifler Sovyet sisteminin kontrollü fiyat yapısını kullanarak özel birikimlerini arttırmıştır. Kooperatif işletmeleri kontrollü fiyatlar üzerinden aldıkları ürünleri yüksek fiyatlardan satarak kapitalist bir işletme gibi davranış göstermektedir.¹⁷ Bunun yanı sıra perestroikada yer alan önlemler, merkezi planlama içinde kararların yerleşmesinin ve bir çeşit piyasa düzenlemesi olarak tanımlanabilecek işletmeler arası sözleşmeye dayalı ticari ilişkilerin artmasının yolunu açmıştır. Devlet işletmelerine mali özerklik tanınması kararı bu gelişmede etkili olmuştur. Mali özerklik ilkesinin benimsenmesi, işletmelerin bir muhasebe birimi olarak yasal özerklik kazanması, ticari ve finansal sözleşmeler yapılabilmesi için yasal bir kimlik kazanması anlamına gelmektedir. Reformların işletmelerin mali özerkliğinin genişletilmesini öngörmesi, elde edilen karların işletme bünyesinde kalmasını sağlamıştır. Mali özerkliği artan devlet işletmelerinin yasal olarak mülkiyetinin kooperatiflere bağlı anonim şirkete ve limited şirkete dönüşümünün gerçekleştirilmesi amacıyla 1990 yılında mülkiyet haklarına ilişkin bir yasa çıkarılmış, ancak devlet işletmelerinin yöneticilerinin mevcut konumlarına bağlı olarak elde ettikleri ticari sermayeye dayalı birikim nedeniyle var olan yapının korunması eğilimi güçlü biçimde kendini göstermiştir. Dolayısıyla 1990 yılında çıkarılan mülkiyet hakları yasası uygulama alanı bulamamış, bürokratik karar düzeyinde kalmıştır. Buna rağmen bu dönemde devlet işletmeleri faaliyetlerini fiili olarak, kooperatiflere dayalı biçimde sürdürmüştür. Bunun yöntemi ise, devlet

¹⁶ A. Radygin, ‘The Redistribution of Property Rights in Post Privatization Russia’ *Problems of Economic Transition*, vol. 42 , no . 11, March, 2000, ss. 6-34. Erişim adresi : www.newfistsearch.ocl.org. Erişim tarihi: 13-01-2001

¹⁷ D.Kotz ve F.Weir, *Revolution from Above: The Demise of the Soviet System*, (London : Routledge , 1997) , s . 93

işletmelerinin yöneticilerinin devlet işletmelerinin ürettikleri ürünleri önce resmi fiyattan kendilerine bağlı olan kooperatiflere satmaları ardından bu ürünleri kooperatif aracılığı ile ve daha yüksek karlar ile piyasaya satmaları şeklinde gerçekleşmiştir¹⁸.

Devlet işletmelerinin faaliyetlerini fiili olarak kooperatiflere ve küçük işletmelere dayalı olarak sürdürmeleri, spontan özelleştirme (kendiliğinden gelişen özelleştirme) sürecini tanımlamakta ve özel mülkiyetin maddi herhangi bir bedel ödemeksizin gelişiminde önemli bir araç niteliği taşımaktadır. Spontan özelleştirme olarak tanımlanan bu sürecin bir diğer yanı ise, devlet işletmelerinin küçük işletmelere ve kooperatiflere yaptıkları mali yardımlardır. Bu yardımlar, merkezi planlama örgütünün finansal akımlar ve ücretler üzerindeki kontrolünü ortadan kaldırmanın ve vergiden kaçınmanın bir yolu olarak kullanılmıştır. İşletme yöneticilerinin merkezi planlama örgütünden aldığı yetkilere bağlı olarak merkezi idareden devlet işletmelerine aktarılan gelirlerin bir kısmını ve devlet işletmelerinin üretim faaliyeti sonucunda elde ettikleri karları, üretim kooperatiflerine ve ticari-finansal kooperatiflere kaydırarak, devlet varlıklarını özel birikimleri için kullanmıştır. Devlet işletmeleri ürünlerini, kooperatifler yoluyla piyasaya fiyatından satabildiklerinden ve kooperatif biçimde örgütlenmiş küçük işletmelerin birikimleri, devlet sektörüyle yaptıkları sözleşmelere bağlı olduğundan , bu çeşit üretim ve pazarlama süreci perestroika döneminde üst düzey yöneticiler tarafından elde edilmiş özel servetin büyük bir bölümünü oluşturmuştur.¹⁹ Dolayısıyla spontan özelleştirme süreci, kapitalist üretim ilişkilerinin bir özelliği olan sınıf ilişkilerini yerleştirmek anlamında zengin bir sınıfın oluşumuna kaynaklık etmiştir. Ayrıca , Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 1991 yılında çözülmesiyle birlikte, partinin mallarını ve finansal varlıklarını ele geçiren eski komünist partisi yöneticileri, finansal alanını piyasalaşmasıyla birlikte finans spekülâtorleri haline gelmiştir. Bu grup, finansal kaynak desteği ile yönetici grubun zenginleşmesini sağlamıştır.²⁰ Sonuç olarak spontan özelleştirme süreci, mülkiyetin yasal dönüşümünden çok, sonraki aşamada devlet işletmelerinin özel kişi ve kurumlar tarafından edinilmesini sağlamak üzere, özel sermaye birikiminin gerçekleştirildiği bir ilk aşama olarak değerlendirilebilir.

Kapitalist yönelimin hız kazandığı 1990 yılından itibaren işletme sahipliğinin, üretim düzeyinin artırılmasında etkin olacağı yaklaşımı ağırlık kazanmış ve özel mülkiyetin devlet mülkiyetine göre üstünlüğü mülkiyet dönüşümü tartışmalarında genel kabul görmüştür. Bu çerçevede işletmelerin, devlet mülkiyeti yerine, çalışanların mülkiyetine ya da yerel ve bölgesel kamu kurumlarının mülkiyetine dönüşmesi gerektiği savunulmuştur. Sonuçta mülkiyet ilişkileri konusundaki bu dönüşüm, devlet işletmelerinin kapitalist firmalara yasal olarak dönüşümünü sağlayan özelleştirmelerin başlangıç noktasını oluşturmuştur.²¹ Bu aşamadan itibaren özelleştirme tartışmalarının yerini, özelleştirmenin biçimi ve yöntemi konusundaki tartışmalar almıştır.

Devlet işletmelerinin yasal olarak özelleştirilmesi ile ilgili ilk uygulama yerel ve bölgesel işletmelerin, 1992 yılında oluşturulan Federal Mülkiyet Fonu'na devredilmesi olmuştur. Böylece 1987-1991 dönemindeki spontan özelleştirmelerin dışında yasal olarak mülkiyet dönüşümünü içeren geniş ölçekli özelleştirme programları, 1992 yılında "Devlet Mülkiyet Komitesi" yönetiminde, blok satış yöntemiyle başlamıştır. Blok satışla yapılan özelleştirmenin ilk adımını, özelleştirme kapsamındaki orta ve büyük ölçekli devlet işletmelerinin hisse senetlerinin (kuponların-voucher) halka satılması oluşturmaktadır. Hisse senedi sahipleri, senetlerini doğrudan

¹⁸ M.Chossudovsky, *Yoksulluğun Küreselleşmesi: IMF ve Dünya Bankası Reformlarının İç Yüzü* (İstanbul: Civi yazıları, 1998), s: 273

¹⁹ S. Clarke, 'Privatization and the Development of Capitalism in Russia', *New Left Review*, No. 196, November/ December, 1992, ss. 10-13.

²⁰ B.Kagarlitski, *Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?*, (İstanbul : Metis yayımları , 1996), s. 88

²¹ D.Kotz ve F.Weir, *Revolution from.....*, ss. 84-85

yatırım fonlarında değerlendirme olanağına sahip oldukları gibi ikincil piyasalarda da satabilmektedir. Ayrıca Federal Mülkiyet Fonuna devredilen işletmelere de yatırım yapılabilmektedir. Federal Mülkiyet Fonuna devredilen işletmelerin halka açık anonim şirkete dönüştürülerek özelleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu tarz özelleştirmede kullanılan yöntemlerden biri, şirketin çalışanlarına ve yöneticilerine tercihli fiyatlama ile pay sahibi olma hakkı verilmesidir. Uygulanan diğer bir yöntem ise, çalışanların geçmişteki şirket karlarının birikiminden oluşan işçi hissesi fonu (employee shareholding fund) yoluyla , fona devredilen işletmenin %5-10'una sahip olmasıdır. Halka açılan şirket paylarının yaklaşık olarak %30'unun açık arttırma ile halka satışı öngörülmüş ise de uygulama alanı kısıtlı kalmıştır. Blok özelleştirmenin dışında uygulanan diğer bir özelleştirme yöntemi ise anonim şirkete dönüştürülmüş işletmelerin paylarının ihale usulü, açık arttırma gibi yöntemlerle satılmasıdır²². Uygulanan özelleştirme programları sonucunda işletme paylarının sadece %18'i açık arttırma yoluyla satılmıştır. Anonim şirketlerin özelleştirilmesinin yaklaşık olarak %75'i çalışanlarına satış yolu ile gerçekleşmiştir. 1994 yılında devlet işletmelerinin 2/3'si gerek halka arz gerekse çalışanlarına devir yoluyla özelleştirilmiştir. Böylece işletmelerin mülkiyetinin yasal biçimi devletten özel sektöre kaymıştır. Bunun sonucu olarak, 1994 yılı sonunda toplam sanayi üretiminin yaklaşık olarak %78'i ve toplam istihdamın %69'u devlet işletmeleri dışındaki işletmeler tarafından gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte devlet, özelleştirilen işletmeler, yıllar itibarıyla oranı düşmekle birlikte yaptığı sübvansiyonları sürdürmüştür²³.

Resmi verilere göre , 2000 yılında Rusya GSYİH'nın yaklaşık %70'inden fazlasını özel sektör gerçekleştirmiştir. Belirtmek gerekir ki, Rusya'da piyasa ekonomisine geçiş programının uygulanmaya başladığı 1992 yılından bu yana özel sektörün genişlemesi devlet işletmelerinin özelleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiş , yeni özel şirketler kurulamamıştır. Oluşturulan orta ve küçük ölçekli işletmelerin mülkiyeti de ağırlıklı olarak yönetici firmalardadır. Uzun çabalara rağmen Rusya'da piyasaların rekabetçi bir yapı kazanamamış olması, yeni özel işletmelerin oluşturulmasını engellemektedir.²⁴ Bunun nedeni, Rusya'da 1992 reformları ile oluşturulmaya çalışılan piyasa mekanizmasının kapitalist üretim ilişkilerini oluşturacak ve sürdüreceği biçimde gelişmiş olmamasıdır.

Bir çok çalışmada, kapitalist ekonomilerde var olan biçimiyle Rusya'da piyasa mekanizmasının oluşturulamama nedeni olarak, kurumsal ve yasal işleyişin sağlıklı bir piyasa mekanizmasının varlığını sürdüreceği şekilde düzenlenmediği savunulmuştur. Bu yaklaşım doğrultusunda, kapitalist ekonomilerde piyasa mekanizması belirli düzenlemeler ve kısıtlılıklar içermektedir. Yasalar yoluyla yapılan bu düzenlemeler piyasada rekabetin oluşmasını ve denetlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla özel mülkiyete dayalı piyasa mekanizmasının oluşturulması ve yeni özel işletmeler kurulabilmesi için piyasa mekanizmasının düzenlenmesi ve rekabete dayalı altyapının hazırlanması gerekmektedir. Rusya'da kapitalist dönüşüm öncesi yapıda piyasa mekanizmasının tüketim alanı ve tarımsal alan ile sınırlı olması ve az sayıda firmanın faaliyet gösteriyor olması, rekabetçi bir piyasanın işleyişi yönündeki alt yapının bulunmaması anlamına gelmektedir. Ayrıca, Gosplan ve Gosstab gibi dağılımı düzenleyen kurumların, piyasa mekanizmasına özgü kurumsal yapılar oluşturulmadan kaldırılmış olmaları , perakende ve toptan satış ağının yetersiz kalmasına yol açmıştır. Bu nedenle büyük ölçekli devlet işletmelerinin ve tekellerinin özelleştirilmesi için yasal çerçevenin ve rekabetçi alt yapının oluşturulması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Aksi halde yasal alt yapı hazırlanmaksızın

²² P.Gregory ve R.Stuart , *Russian and Soviet Economic Performance and Structure*, sixth edition, (Addison-Wesley: Educational Publishers , 1998) , ss. 300-301

²³ D.Kotz ve F.Weir, *Revolution from...*, s. 172

²⁴ G.H. Broadman , 'Competition and Business Entry in Russia' *Finance & Development*, June , 2001, ss.23-24

özelleştirilen devlet tekelleri ve işletmeleri büyük ölçekli özel tekelere dönüşebilir. Nitekim Rusya'da iflas düzenlemeleri ve muhasebe pratiği gibi piyasa mekanizmasına özgü yasal düzenlemelerin yokluğu, özelleştirilen büyük ölçekli işletmelerin özel tekelere dönüşmesine neden olmuştur²⁵.

Ancak Rusya'da batı kapitalizmi anlamında kapitalist üretim ilişkilerinin yerleştirilememesinin asıl nedeni, özel sermayenin ve özel mülkiyetin oluşumunda benimsenen kapitalist gelişme biçimidir. Rusya'da uygulanan özelleştirme politikaları başlangıçta devlet işletmelerinin çoğunluk paylarının çalışanlara satılmasını kalanını da eşit paylarla halka satılması biçiminde uygulanmıştır. Ancak özelleştirilen işletmelerin senetlerinin ikincil piyasalarda satışa konu olması, işletme hisselerinin nomenklaturanın eline geçmesinin yolunu açmıştır. Diğer bir ifade ile önemli hisselerin büyük bir bölümü eski yöneticilere veya onların kontrolündeki kişilere satılmıştır. Rusya'da özelleştirme sürecinin bu şekilde gelişmesi bir bakıma kaçınılmazdır. Bunun nedeni eski yönetici grup, parti eliti ve organize suç gruplarının perestroika sürecinde ve öncesinde yatırılabilir fon birikimine sahip olmalarıdır. Eski yöneticilerin eline geçmeyen hisseler de yüksek enflasyona rağmen üzerinde yazılı bedel karşılığında spekülâtör yatırım şirketleri tarafından satın alınmıştır. Daha sonraki aşamada stratejik önemi nedeniyle özelleştirme dışı bırakılan işletmeler kredi karşılığında özel bankaların işletmesine verilmiştir (loans for share). Ancak, 1995 yılında uygulamaya konulan bu yöntemi izleyen yılda, kullanım hakkının devri mülkiyetin devrine dönüşmüştür.²⁶

Özelleştirme politikaları dışında doğal gaz, maden ve metal dış satımı yapan işletmelerin elde ettikleri karların vergi dışı tutulmasıyla da bu işletmeler devlet bütçesinden dolaylı bir kaynak aktarımı gerçekleştirilmiştir.²⁷ Bu süreçte mülkiyetin yeniden dağılımı gerçekleştirilmiştir. Mülkiyet dağılımı özel birikimin kaynaklarını da belirlediğinden, Rusya'da 1992 sonrasında doğal gaz ve maden dış ticareti yapmak, kentlerdeki binaların ve arsaların mülkiyetine veya kontrolüne sahip olmak, devlete borç para vermek, ticaret ve spekülasyon, kamu fonlarının yasa dışı yollardan edinilmesi gibi alanlar özel birikimin kaynaklarını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Rusya'da kapitalist ekonomilerde varolan biçimde bir emek piyasası oluşturulamamıştır. Bilindiği gibi Rusya'da piyasa reformları öncesinde tam istihdam garantisi söz konusu idi. Piyasa reformları ile birlikte tam istihdam garantisinin ortadan kaldırılıp emek piyasasının oluşumu için yedek işgücünün yani işsiz bir nüfusun varlığı gerekmektedir. Ancak Rusya'da dönüşüm sürecinde ve sonrasında ücret ödemesi yapılmaksızın istihdam düzeyi korunmuştur. Başka bir anlatımla, reform sonrasında kapitalist sistemde olduğu biçimiyle istihdam ve ücret arasındaki standart ilişki, düşük işsizlik oranı ve ücret ödememe arasındaki ilişkiye dönüşmüştür²⁸. Bunun en önemli nedeni, işsizlik oranının aşırı yükselmesinden duyulan tedirginliğin yanı sıra, sanayi işletmelerinin yeniden yapılanma sürecinde, faaliyetlerini sürdürecektir iş gücünden yoksun kalmaları nedeniyle kapanma endişesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla özel sermaye birikiminin kaynağının üretim süreci dışındaki alanlardan oluşmasının yanı sıra ücretli emek ve sermaye sahibi arasındaki sınıfsal ilişkilerin kapitalist üretim tarzını yansıtacak biçimde kurulmamış olması, Rusya'da kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimini büyük ölçüde güçleştirmiştir.

²⁵ I.M Goldman, 'Privatization in Russi: Is a Retrofit Possible', *ECAAR Panel on Russian Economy*, www.ecaar-russia.org, January, 2000, ss. 3-4, Erişim tarihi: 22-11-2000.

²⁶ S. Menshikov, 'Bugünkü Rus Kapitalizmi? 2000'li Yıllara Girenken Kapitalizm, içinde, der-çev: A.Başer Kafaoglu, (İstanbul : Kaynak Yayınları, 2000), ss. 112-113,

²⁷ S.Menshikov, 'Bugünkü Rus.....', s.113

²⁸ D.Kotz, 'Is Russia Becoming Capitalist?', *Science & Society*, vol. 65, Summer, 2001, s. 163-165

Sonuçta Rusya’da özelleştirme süreci karlı üretim birimlerinin düşük bedelle satılmasına neden olurken, özelleştirilen işletmelerin yönetsel yapılarında zaafılar ortaya çıkmıştır. Bu da piyasa mekanizmasının yerleştirilmesinde sorunların varlığını göstermektedir.²⁹

SONUÇ

Kapitalist sistem içinde özelleştirme politikaları sermaye birikiminin krizini aşmak ve özel sermayenin karlılığını yükseltmek amacıyla kamu mülkiyetindeki karlı işletmelerin özel sektöre devrini gerçekleştiren bir süreçtir. Böylece bir taraftan özel sermayenin karlılığının yükseltilmesi hedeflenirken diğer taraftan üretim ve tüketim kararlarının daha büyük bir kısmı piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılarak, neo-liberal yaklaşıma uygun bir ekonomik yapılanma gerçekleşmiş olmaktadır. Eski Merkezi Planlı ekonomilerde ve Rusya’da özelleştirme süreci bir taraftan özel kapitalist sermaye birikiminin kaynağını oluşturmakta , diğer taraftan eski yapıda var olmayan yeni sınıfsal ilişkilerin gerçekleştirilmesini sağlama amacı taşımaktadır. Ancak uygulanan özelleştirme yöntemlerinin, eski merkezi planlı ekonomilerin dünya kapitalizmi ile neo-liberal politikalar çerçevesinde bütünleşme stratejilerine bağlı olarak kapitalist üretim ilişkilerinin gerektirdiği sermaye birikimini ve sınıf oluşumlarını gerçekleştirmek konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir.

Rusya’da özelleştirme süreci devletin müdahale alanının daraltılmasının bir aracı olarak da düşünülebilir. Nitekim nomenklatura ve mafya üyesi olan ve 1992 dönemindeki özelleştirmelerden kazanç elde eden kişiler devletin piyasayı düzenleme rolüne karşı çıkmışlardır. Kapitalist üretim ilişkileri içinde düşünüldüğünde ve kapitalist devletin rolü dikkate alındığında bu karşı çıkış olağan görülmelidir. Çünkü kapitalist sistemde devlet, özel sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayıcı bir işlev üstlenmekte ve bunu gerçekleştirmek için sermayenin kısa dönemli çıkarları ve/veya talepleri dışında, çoğu zaman sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayıcı biçimde piyasaya müdahale etmektedir. Ne varki , bu müdahale 1992 yılında ve sonrasında yapılan özelleştirmeler ile sermaye sınıfı niteliğini kazanan üst düzey yönetici ve mafya üyesi grupların kısa dönemli çıkarlarına ters düşmektedir. Aslında Rusya’nın ve eski merkezi planlı ekonomilerin kapitalist sisteme entegrasyonları ile kapitalist sistemin yaşadığı dönemsel krizlerin aynı dönemde ortaya çıkması ve kapitalist sistemin krizi aşma ve sermaye birikiminin sürekliliğini sağlama amacıyla müdahaleci yaklaşımdan neo-liberal yaklaşıma yönelmesi, eski merkezi planlı ekonomilerde devlet-ekonomi ilişkisinin bu yaklaşım çerçevesinde belirlenmesine neden olmuştur. Diğer bir ifade ile, kapitalist ekonomilerin 1970’ler sonrasında yaşadıkları krize bağlı olarak devletlerin uyguladığı ekonomi politikalarının neo-liberal yaklaşıma dayanması ve devlet -ekonomi ilişkisinin bu yaklaşım çerçevesinde düzenlenmesi, eski merkezi planlı ekonomiler için de kapitalist sistemle entegrasyon yönteminin teorik temelini oluşturmuştur. Bu nedenle bürokratik merkezi planlama mekanizmasının çözülmesi, kapitalist sisteme özgü devlet- ekonomi ilişkisinin neo- liberal politikalar eşliğinde oluşturulduğu anlamına gelmektedir. Neo-liberal politikalar ise kapitalist sisteme özgü piyasa mekanizmasının oluşumunu güçleştirmiştir.

²⁹ L. Grigoriev, ‘ Comment on Why Has Russia’s Economic Transition Been So Arduous?’ *World Bank Conference on Development Economics* ,1999, ss. 427-429